

SIPOS ANDRÁS

A MAGYAR ÖNKORMÁNYZATI ÉS TERÜLETI LEVÉLTÁRAK EGYKOR ÉS NAPJAINKBAN¹

Általános vélekedés szerint a közlevéltárak megbecsültsége, társadalmi státusza és a jogállami elveknek megfelelően működő politikai rendszer között szoros kapcsolat áll fenn. Az átláthatóság, a közhatalmat gyakorlók elszámoltathatósága és az állampolgároknak az információhoz való hozzáférési joga a demokratikus rendszer alapvető követelményei, a levéltárak pedig ennek szükséges intézményi feltételei. Ám a magyar területi és önkormányzati levéltáraknak az utóbbi évtizedek folyamán, a diktatúra és a demokrácia időszakában végbement fejlődése nem feltétlenül igazolja ezt a szoros kapcsolatot, legalábbis ilyen közvetlen formában nem. Ezen levéltárak ugyanis éppen az 1950-es években indultak el a szó valódi értelmében vett intézménnyé válás útján, először érvényesítve a levéltári szakszerűség számos követelményét, vagyis éppen abban az időszakban, amikor szovjet mintára jött létre a központosított közlevéltári hálózat. A szocialista rendszer bukását követő negyedszázad tapasztalatait véve figyelembe viszont nemigen állítható, hogy a levéltáros munkája és a gondjaira bízott iratok sokkal nagyobb megbecsülésben részesültek, mint korábban.

Az 1950 előtti időszak

A vármegyék iratainak rendszeres őrzését a megyeházák létesítéséről szóló 1723. évi törvényi rendelkezéstől számíthatjuk. Az 1790–1820 közötti időszakban vált általánossá a megyei levéltárnoki állások létesítése. Ez a folyamat a szabad királyi városokban már korábban kezdetét vette, mivel a városi jogokat és kiváltságokat, a polgárság jogait, tulajdonát biztosító dokumentumok megőrzése nagy jelentőséggel bírt a városi közösség számára. Az első olyan tisztviselőt, aki főként a régebbi iratokért volt felelős, 1776-ban nevezték ki Budán. 1950 előtt kétfajta önkormányzati levéltár létezett: megyei és törvényhatósági jogú városi. Ebben az időszakban csak az Országos Levéltár tekinthető olyan kiépült, stabil szervezeti keretekkel bíró intézménynek, melynek mű-

¹ A tanulmány „Waves of centralisation and decentralisation: Territorial and municipal archives in Hungary” címmel a Nemzetközi Levéltári Tanács *Comma* című folyóiratának tematikus számában jelent meg (*Comma* 2014/1–2. sz. 81–90. p.), amely a világ területi és önkormányzati levéltárai helyzetének, szereplehetőségeinek széles merítésű összehasonlító áttekintését tűzte ki célul. Ennélfogva a magyarországi levéltári viszonyokról konkrét ismeretekkel nem rendelkező nemzetközi szakmai közönség előismereteihez és információs igényéhez igazodik. Angolból fordította: Horváth J. András.

ködését elsősorban a levéltáros szakma autonóm normarendszere határozta meg. A századforduló időszakától kezdődően ezen intézmény valódi történeti és levéltártudományi műhelynek számított, ám országos intézményhálózattal nem rendelkezett. A megyei és városi levéltárak az önkormányzatok igazgatási szervezetének alkották részét. 1883-tól a vármegyei levéltárosi állás betöltésének az Országos Levéltárban leteendő vizsga volt a feltétele, egyetemi végzettséget csak 1929-től kívántak meg. A vármegyei, illetve városi „főlevéltárnoki” állás egyfajta speciális történeti képzettséggel és érdeklődési körrel rendelkező hivatalnoki pozíciót jelentett. A legfőbb feladatkört az adott törvényhatóság érdekeinek szolgálata képezte, a levéltárnokok a szakma fejlődését elszigeteltségük miatt csak esetlegesen tudták követni, a levéltári szakmai elvek érvényesítése és a jó gyakorlatok átvétele, helyi alkalmazása nagyrészt személyes ambíciók és érdeklődés függvénye volt. Nem létezett semmiféle szakmai koordináció vagy felügyelet, s a levéltárnokok munkájának zömét a folyó közigazgatási igényekhez kapcsolódó ügyek intézése jelentette. A nem törvényhatósági városok, illetve a községek iratai pedig jószerivel kívül rekedtek a levéltári tevékenység fókuszán. Budapest székesfőváros helyzete ettől némileg különbözött, mivel itt 1901-ben a tizetöt évnél régebbi iratok őrzésére és gondozására történeti levéltári szakhivatal létesült. A levéltárosok – a hivatalok napi ügykezelési feladatainak ellátása, valamint a kutatási igények kielégítése mellett – döntően várostörténeti tárgyú publikációs és szerkesztői tevékenységet folytattak. Az állomány nyilvántartása, értékelése, segédletek készítése nem tartozott elsődleges feladataik közé.

Központosítás és szocialista levéltári rendszer

A második világháborút követő hatalmi viszonyok eredőjeként Magyarország szovjet befolyási övezetbe került, ahol 1948/49-ben sztálini típusú kommunista diktatúra létesült. A II. világháborút követően a levéltári rendszer újjászervezésére a szigorú központosítás jegyében és e folyamat részeként került sor. Az 1950. évi 29. sz. törvényerejű rendelet elrendelte a törvényhatósági és önkormányzati levéltárak új kerületi állami levéltárakba való összevonását, amelyek szakmai és adminisztratív téren a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter felügyelete alatt álló Levéltárak Országos Központja (LOK) irányítása alá kerültek, míg a tudományos felügyeletet a Magyar Tudományos Akadémia látta volna el. A LOK kezdeményezése nyomán a kerületi levéltárak létrehozásának folyamata az egyazon székhelyen működő megyei és a városi levéltárak összeolvasztásával vette kezdetét. (Budapest – az ország fővárosa, egyben Pest megye székhelye – mind a mai napig az egyedüli kivétel.) Anyagi lehetőségek hiányában végül is nem vált valóra a több megyére kiterjedő illetékességű kerületi levéltárak felállítása, a kormányzat 1952-ben elejtette ezt a tervet, s helyette minden megyében állami területi levéltár működött, melyekbe a korábbi törvényhatósági és városi levéltárak beolvadtak. Ezek alkották – s ezek jogutódai alkotják mind a mai napig – a magyar levéltári hálózat gerincét. Ezen kívül semmiféle helyi, területi levéltár nem létezett.

1953-ban 21 állami levéltár jött tehát létre a 19 megyeszékhelyen, illetve a fővárosban. A három kisebb vármegyéből 1950-ben létrehozott Győr-Sopron megyében, tekintettel arra, hogy noha Sopron megszűnt a megye központja lenni, jelentős helyi tradíciókkal s kivételesen gazdag városi levéltári állománnyal rendelkezett, két azonos

szintű területi állami levéltár létesült: Sopronban, valamint az egyesített megye székhelyén, Győrött. Az új intézmények kezdettől fogva raktári helyhiánnyal küzdöttek, ezért több helyütt is megyei fióklevéltárak létesültek. A területi állami levéltárak illetékessége minden olyan iratra, illetve iratképzőre kiterjedt, amely az adott területen nem tartozott az Országos Levéltár vagy a Hadtörténeti Levéltár illetékességi körébe, azonban nem önkormányzati levéltárként, hanem a LOK vezetése alatt álló területi közlelvéltárként működtek a továbbiakban. Gyűjtőtevékenységük a közigazgatási szervek iratain túlmenően a jogszolgáltatási, gazdasági, vállalati szervek, a családok, társadalmi szervezetek és iskolák irataira is kiterjedt. Önálló önkormányzati levéltáraknak ebben a rendszerben nem volt helyük, s a korábbi törvényhatóságok és helyi önkormányzatok iratai is a területi állami levéltárak felelősségi körébe kerültek. Jelentős előrelépésként értékelhető, hogy kezdettől fogva nagy figyelem hárult az addig elhanyagolt kisvárosi és községi iratok begyűjtésére.

Az erőteljes központosítás egyszersmind egy olyan fejlődési folyamat kezdetét is jelentette, melynek során a területi levéltárak a szó valódi értelmében vett intézményekké alakultak, és működésükben meghatározó szerepet kapott a szakszerűség. Minden központi utasítások szerint történt. Bevezették a kötelező fondrendszert; a LOK által kiadott útmutatók alapján végezték az iratrendezési munkákat, vezették az alapnyilvántartásokat, leltározták az állományt. A fondnyilvántartások és az alapleltárak szigorúan előírt elvi szerkezetet követtek. A területi állami levéltárak (később megyei levéltárak) fondjegyzékeinek 1962 és 1975 között közzétett első sorozata az 1950 után egységes rendszer szerint végrehajtott rendezési és leírási munkálatok eredményét tükrözte. Néhány éven belül már nem elhanyagolható mennyiségű módszertani szakirodalom is rendelkezésre állt. Az 1951-től megjelenő Levéltári Híradó számai sorra adták közre a területi levéltárak tennivalóival és megoldandó problémáival foglalkozó közleményeket, amelyeket számos esetben a megyei levéltárak munkatársai írtak.

Az első évek legnagyobb kihívását a háborút s az azt követő zűrzavaros időszakot, az intézményi átalakításokat is átvészelt jelentős mennyiségű irat begyűjtése, pusztulástól való megóvása és biztonságba helyezése jelentette. A területi levéltárak állománya az 1950-es 49,67 folyókilométeres mennyiségről 1960-ra 92,6 km-re növekedett. Ezen iratok számottevő részének eredeti rendje megbomlott, illetve nem állt rendelkezésre hozzájuk segédlet. Új típusú levéltári feladatot képezett az iratképzők irattárai és az iratsejtezés felügyelete. A levéltári szakembergárda ugyanakkor még mindig csekély létszámú volt: míg a Budapesti 1. sz. Állami Levéltár kötelékében 1960-ban 21 fő dolgozott, az összes többi területi levéltár együttesen 111 főt foglalkoztatott (közülük 40 volt diplomás). Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy az átlagos megyei levéltárban egy magasan képzett és gyakorlott főlevéltáros volt csupán, aki mellett általában 4-6 különböző feladatokat ellátó kolléga működött közre. Az anyagi feltételek és a tárolási körülmények számos esetben nagyon szerények, vagy éppen kifejezetten nyomorúságosak voltak. Például a Fővárosi 1. sz. Állami Levéltár állományának legnagyobb része a Szent István Bazilika hatalmas, ám nyirkos altemplomában volt elhelyezve, ahova a háború alatt légoltalmi okokból került. (Az itt működő levéltári raktár csak 1991-ben szűnt meg!)

Decentralizáció és szakmai fejlődés

Az 1956-os forradalom leverését követően a kommunista rendszernek egy új változata jött létre Kádár János irányítása alatt. A szélsőségesen totalitárius és elnyomó sztálini típusú személyi diktatúra helyett néhány év múltán a pártoligarchia diktatúrájának konszolidált változata alakult ki, amelynek működtetői számára a társadalmi béke és a rendszer általános elfogadottsága nagy fontossággal bírt. Az 1960-as évek végén az államszocializmus reformtörekvései decentralizációs folyamatokat indítottak el, amelyek következtében a helyi hatalmi struktúrák a korábbiaknál nagyobb jelentőségre tettek szert. Ez a tendencia a levéltári területen is a központosított szervezetrendszer végét jelentette. 1968-ban a területi levéltárak is a megyei – Budapesten a fővárosi – tanácsok felügyelete alá kerültek.

Az új fenntartók alapvető elvárásként fogalmazták meg azt az igényt, hogy a levéltárak töltsenek be meghatározó szerepet a helyi identitás ápolásában, a helytörténet és a regionális történet kutatásában és népszerűsítésében. A legtöbb megyei levéltár ebben az időszakban valódi történeti műhellyé vált, és ez a folyamat kéz a kézben haladt a levéltári szakszerűség színvonalának emelkedésével. A forráskiadási tevékenység, hely- és megyetörténeti olvasókönyvek, évkönyvek és monográfiák megjelentetése párhuzamosan haladt a fondjegyzékek és más kutatási segédletek közreadásával.

Az új fenntartók immár nagyobb felelősséggel is tekintettek intézményükre. Részben ennek köszönhetően mind az anyagi, mind a személyi feltételek jelentős mértékben javultak. Ugyanakkor komoly eltérések is észlelhetők voltak az egyes levéltárak között, mivel a működési keretekről érdemben rendelkező tanácsi vezetők hozzáállása döntő jelentőséggel bírt. A végbement fejlődés azonban nem volt kielégítő. A raktározás esetében például a korábban legfeljebb szükségraktárnak minősíthető, kényszermegoldásként sebtében kialakított telephelyeken sínylődő állomány éppen csak elfogadható körülmények közé került. Igazán korszerű levéltárak nem épültek a szocializmus évtizedei alatt. A megoldás általában kimerült abban, hogy épületeket alakítottak át levéltári célokra, ami sok esetben súlyos kompromisszumokkal járt. Mindazonáltal a szabványos levéltári dobozok, a fémpolcos állványrendszerek, a mikrofilmolvasók, valamint egyéb reprográfiai és állományvédelmi eszközök beszerzése minőségi ugrást jelentett.

Az alkalmazottak, köztük a diplomások létszámának emelkedése alapvető feltétele volt annak, hogy a levéltárak történetkutatói műhelyként működhessenek. Ez a tevékenység többé már nem a főlevéltárnok személyes ambícióitól függött, hanem elvárás volt a fenntartó részéről. A Tanácsköztársaság kikiáltásának 60., valamint a német megszállás alóli felszabadulás 25. évfordulója alkalmából a helyi források kutatására és kiadására központilag szervezett és összehangolt projektek indultak. A megyei levéltárak számára ezek során szorososan együttműködtek a központi kutatóintézetekkel, és biztosították aszínvonalas forráskiadás feltételeit. Természetesen eleget kellett tenniük az állampárti kormányzat politikai elvárásainak is, de történettudományi tevékenységet folytathattak, egyúttal pedig szélesíthették és erősíthették kapcsolataikat a helyi társadalommal. A helytörténeti mozgalom újfajta szereplehetőséget biztosított az értelmiségiek számára, amelynek révén részt vehettek a helyi közéletben. Mindezt a hivatalos po-

litika is támogatta, remélve, hogy a lakosság fokozottabb bekapcsolódása a szocialista eszmék terjesztése szempontjából is előnyös lehet.

1969-ben törvényerejű rendelet alakjában új jogszabály született a levéltárügyről, amely egészen 1995-ig szabta meg a szakmai tevékenység kereteit, tehát túlélte az államszocializmus időszakát. A levéltárat közigazgatási feladatokat is ellátó tudományos intézményként határozta meg, amely közművelődési tevékenységet is végez. Megerősítette a levéltáraknak mint a kutatók kiszolgálásán túlmenően saját feladatként is történeti kutatásokat folytató műhelyeknek a státuszát. Az új rendelet ugyanakkor az iratképzők felügyeletének területén is nagyobb szereppel és felelősséggel ruházta fel a levéltárakat.

Az 1980-as években vita bontakozott ki a történelmi és levéltárosi szerep összeegyeztethetőségéről. A levéltárak kutatóintézményként való elismerése, valamint a szakmai színvonal emelkedése jótékony hatást gyakorolt a szorosabb értelemben vett levéltár-elmélet és archvisztika területén, az iratrendezés és segédletkészítés tudományosan megalapozott gyakorlattá vált. A levéltárosi és történelmi szerep egyidejű betöltése mindkét területen gyümölcsözőnek bizonyult. A kulturális minisztérium levéltári igazgatósága (1977-től levéltári osztálya) jelentős szerepet játszott az egységes szakmai normák és módszertan érvényesítése terén. A Levéltári Osztály által 1971-ben kiadott Levéltárak Ügyviteli Szabályzata a levéltári munka minden fázisára kiterjedt. A területi levéltáraknak egységesített fondrendszert kellett alkalmazniuk, így a kutatók az egész országban ugyanazzal a fondszerkezettel találkoztak. A megyei levéltárak többé nem csupán végrehajtói voltak a központi utasításoknak, de hozzá is járultak az általános szakmai fejlődéshez, aminek révén saját intézményi szakmai profiljukat gazdagították.

Államszocializmusból demokráciába

A rendszerváltozást követően a levéltárügy évekig nélkülözte az új és stabil jogszabályi kereteket. A „köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről” szóló törvény 1995 nyarán látott napvilágot. Ezt megelőzően a törvényhozás csupán egyetlen kérdésben lépett: állami tulajdonban vette a szocialista rendszer állampártjának iratait; továbbá az 1945 utáni iratokat addig elkülönülten kezelő Új Magyar Központi Levéltárat egyesítették az Országos Levéltárral. A pártiratok az Országos Levéltárba és a megyei levéltárakba kerültek, nagyobb problémák nélkül betagozódtak azok állományába.

Az 1990-es évek első felében, az állam és az új helyi és megyei önkormányzatok vagyonának elkülönítése során bizonytalan helyzet jött létre mind a levéltárak által őzött iratok jogi státusza, mind az intézmények fenntartásának jövője kérdésében. Jelenkezett a köziratok és magániratok egyértelmű szétválasztásának, illetve a közfunkciókat ellátó iratképzők és a magánszervezetek iratai elvi szempontú elkülönítésének a korábbi gyakorlathoz képest újszerű igénye is. Ebben az időszakban a központi szakmai irányítás és koordináció jelentősen meggyengült.

Az átmenet folyamatát vezérlő jogszabályok többsége egyszerűen figyelmen kívül hagyta a levéltári szakmai szempontokat, aminek komoly következményei lettek. Példának okáért a szocialista állami vállalatok által keletkeztetett, döntően selejteztelen

és kevésbé rendezett iratok terjedelmét mintegy 100 ezer iratfolyóméterre becsülték 1990-ben. Az 1991. évi csődtörvény viszont a jogutód nélkül felszámolt vállalatok iratainak levéltári átvételi kötelezettségét mondta ki, miközben ennek feltételei a levéltárak raktározási és egyéb kapacitásainak elégtelensége miatt nyilvánvalóan nem voltak adottak. A levéltáraknak csekély erőforrások birtokában kellett megbirkózniuk a gazdaság villámgyors átalakulása nyomán előálló új helyzettel. Ebben az időszakban a csődbe ment „szocialista” vállalatok 1950–60-as évekbeli iratainak átvétele volt túlsúlyban. Mindeközben nagy mennyiségű, részben a 20. század első feléből származó, részben 1945 utáni, jelentős maradandó értékkel bíró közirat maradt vissza az iratképzők őrizetében, számos esetben veszélyeztetett állapotban. Az 1990-es évek első felében ezeknek az iratoknak a feltárása és levéltári átvétele háttérbe szorult a csődiratok halasztást nem tűrő iratmentési feladataihoz képest. Az iratképzők feletti felügyeletre sem tudtak annyi energiát fordítani a levéltárak, amennyit ez a kritikus átmeneti időszak igényelt volna.

Hatalmas kihívást jelentett a kárpótlási törvények végrehajtásában való közreműködés, a szükséges igazoló dokumentumok szolgáltatása azok számára, akiket (magukat vagy felmenőiket) az 1939–1989 közötti időszak elnyomó rendszerei üldöztek, életüktől, szabadságuktól vagy tulajdonuktól megfosztottak. Ez a tömeges levéltárhasználat évtizedek óta példa nélkül álló hullámát hozta magával, lehetőséget teremtve arra, hogy mind a közvéleményben, mind a döntéshozókban tudatosodjon a levéltárak jelentősége. Az intézmények állták ezt a rohamot, jóllehet nem részesültek a feladatteljesítéssel arányos anyagi támogatásban, azonban kapacitásuk java részét pont abban az időszakban kötötte le a kárpótlási ügyek intézése, amikor az átalakulási folyamat nyomán veszélybe került iratok megmentésére kellett volna koncentrálniuk.

Az 1995. évi levéltári törvény alapeszméjét a köziratok és a magániratok, valamint a közlevéltárak és a nyilvános magánlevéltárak közötti következetes különbségtétel képezte. A kultúráért felelős miniszter csupán az akkori Országos Levéltár felett gyakorolt közvetlen felügyeletet, és néhány kormányzati ágazat rendelkezett szaklevéltárral (Hadtörténelmi Levéltár, Környezetvédelmi és Vízügyi Levéltár). A területi levéltárak a fővárosi és a megyei önkormányzatok fenntartásában működtek tovább. A korábbiakhoz hasonlóan az általános területi levéltár szerepét is betöltötték, és őrizték a városok iratait is. Noha elvileg bármely helyi önkormányzat számára nyitva állt – és áll – a saját levéltár alapításának lehetősége, eddig csupán négy város élt ezzel: Győr, Tatabánya, Székesfehérvár és Vác. Mivel az önkormányzatok rendszerint alulfinanszírozottak voltak, legtöbbjük nemigen érezhetett indítást arra, hogy levéltárat létesítsen és tartson fenn, különös tekintettel arra, hogy a megyék által fenntartott levéltárak kötelesek voltak gondoskodni irataik őrzéséről. Az önálló levéltár létesítése mellett döntő városi önkormányzatokat nem csak az motiválta, hogy jobb tárolási és egyéb körülményeket, valamint helyben közvetlen hozzáférést biztosítsanak a saját irataik számára. Új helyi kulturális intézmény létesítése is célként lebegett a szemük előtt, amely publikációkkal és rendezvényekkel járul hozzá a lokálpatriotizmus ápolásához.

A levéltári törvény előírásai szerint a szakmai követelményeket a kulturális miniszter rendeletben szabályozta, az előírások teljesülését a levéltári szakfelügyelet ellenőrizte. Az intézmények e keretek között nagyfokú önállósággal szervezhették munká-

jukat, amelynek céljait és szempontjait viszont a fenntartó határozhatta meg. A szakmai koordináció és szabványosítás megvalósulásában nagy szerepet szánt a jogalkotó az Országos Levéltár miniszter által jóváhagyott módszertani ajánlásainak és útmutatóinak.

A megyei és városi levéltárak vezetői 1993-ban Önkormányzati Levéltárak Tanácsa néven konzultatív testületet hoztak létre a kihívásokra való közös válaszadás igényével. A tanács szakmai szervezetként a levéltári területen hamarosan általános elfogadottsággal rendelkezett. Ennek intézményesüléseképpen tagokat delegálhatott a Levéltári Kollégiumba, a miniszter véleményezési és javaslattevési joggal felruházott tanácsadó testületébe. A Kollégium 2005 óta egyik kiadója volt a Levéltári Szemlének, együttműködésben a Magyar Levéltárosok Egyesületével és az Országos Levéltárral.

Az 1990-es évek és a 2000-es évek elejének új fejleménye volt, hogy egyes területi levéltárak új, modern levéltári épületet kaptak. Ennek legkiválóbb példája Budapest Főváros Levéltára 2004-ben átadott új épülete, amely az akkori időszak európai színvonalát képviseli. A Veszprém Megyei Levéltár 2005-ben egy 1928-ban épült egykori katonai iskola levéltári célra teljesen átalakított épületét vehette birtokba. Legújabb beruházásként a Fejér Megyei Levéltár 2014-ben átadott, székesfehérvári műemlék épület átalakításával megvalósult épülete emlíendő.

A rendszerváltás kezdeti időszakában kevés területi levéltár rendelkezett – többnyire igencsak szerény felszereltségű – állományvédelmi műhellyel. Illuzórikus volt az elképzelés, hogy minden megyei intézményben létesülhessenek ilyenek, ezért a szakma regionális, több megyét szolgáló műhelyek létesítését támogatta a már létezők továbbfejlesztésével. Ez a fajta fejlesztés éppen csak elindulni látszott, amikor a 2008-as gazdasági válság nyomán a már meglévő műhelyek is a létszámcsökkentés áldozatául estek, s ezt követően általában már csak egy-egy állományvédelmi szakember alkalmazásával működhettek. A területi és önkormányzati levéltárak közül csupán Budapest Főváros Levéltára rendelkezett teljesen felszerelt állományvédelmi műhellyel, ahol iratrestaurálás, könyvkötészet, mikrofilmzés és digitalizálás egyidejűleg folyhatott.

Az infokommunikációs technológia alkalmazása még az 1990-es években is erősen függött az egyes intézmények egyedi helyzetétől és lehetőségeitől. A magyar levéltáraknak az információs társadalomban elfoglalt helyzetéről 2000-ben készült tanulmány megállapítása szerint: „A szakmai közösség ellenállása mára megszűnt, de ez a lényegesen nem változtatott, mert a levéltárosok többsége mind a mai napig csak olyan intelligens írógépnek tekinti a számítógépet, ami megkönnyíti a szövegek gyors reprodukálását, változtatását és kinyomtatását. Általános elfogadás csak ezen a részterületen következett be.”

A 2000-es évek folyamán vált a számítógép a levéltárosok számára a mindennapi munka részévé, amelyet egyre növekvő mértékben használtak adatbázisépítésre is. Számos értékes tartalmú adatbázis épült elszigetelten az egyes intézményekben, miközben a legtöbb esetben eltérő adatszerkezetben és eltérő alkalmazásokkal dolgozták fel az azonos típusú iratokat is. Egyre nőtt az igény olyan közös felhasználói felület iránt, ahol a különböző intézmények által szolgáltatott tartalmak integráltan kutatha-

tók. 2009-ben az akkori az Oktatási és Kulturális Minisztérium támogatásával, a Szolgáltató Levéltár keretprogram jegyében jött létre a Magyar Levéltári Portál (www.archivportal.hu), amely kezdetben elsősorban a területi és helyi levéltárak közös platformjaként indult. A közös portál a levéltári ügyekkel kapcsolatos friss információkat nyújtott a szakemberek, a levéltárhaználóok és az érdeklődők számára (kutatási szabályok és lehetőségek, jogszabályi feltételek, új kiadványok, kiállítások, konferenciák, projektek, szakmai útmutatók és szabványok, stb.). Egyúttal közös adatbázis jött létre, amely integrálta a közreműködő levéltári intézmények által rendelkezésre bocsátott különféle egyedi adatokat és digitalizált levéltári iratokat (térképek, dokumentumok, ügyiratok). Az egyesített adatbázisban a közreműködő levéltárak fondjainak és állagainak jegyzéke is megtalálható volt.

Ebben az időszakban a személyi állomány bővülésére is sor került: míg 1989-ben 522-en dolgoztak a megyei és fővárosi levéltárakban, 2000-ben már 608-an. A létszámnövekedést 2006 után erőteljes létszámcsökkenés követte. A 2005 és 2010 közötti időszakban a területi levéltári hálózat összességében három átlagos megyei intézmény költségvetési keretösszegét, valamint két átlagos megyei levéltárnak megfelelő alkalmazotti létszámot veszített el – miközben az őrzött iratanyag összességében másfél átlagos megyei levéltár állományának megfelelő mennyiséggel gyarapodott. Ez nem csupán az általános gazdasági válság hatásából adódott, de a megyei és fővárosi önkormányzatok pozíciójának és pénzügyi alapjainak meggyengülését is tükrözte. A Levéltári Kollégium által 2011-ben felállított munkabizottság (amelynek tagjai között az önkormányzati levéltárak munkatársai voltak többségben) megállapította, hogy a fennálló rendszerben sem a központi kormányzat, sem az önkormányzatok nem tudták hatékonyan ellátni a fenntartói és szakmai irányítási feladatokat, viszont az ország megyéi között indokolatlan különbségek alakultak ki a levéltári szolgáltatások színvonala tekintetében. A problémát a területi levéltáraknak a központi államigazgatás alá rendelése, valamint egy új állami szakmai irányító szerv – Nemzeti Levéltári Igazgatóság – létrehozása segítséggel vélték megoldhatónak.

Az egyik legsúlyosabb érv az volt, hogy az EU által is támogatott e-közigazgatás fejlesztési programjai elsődleges állami célként kerültek megfogalmazásra. Nem tűnt reálisnak az az elképzelés, hogy a megyei önkormányzatok által fenntartott és egymástól függetlenül működő húsz területi levéltár egy egész országra szóló EU-projekt keretei között valósítsa meg az elektronikus iratok levéltári átvételét és megőrzését célzó fejlesztéseket. A bizottság elképzelése szerint ugyanakkor az összes levéltári intézmény megőrizte volna önálló jogi státuszát, és saját költségvetéssel rendelkezett volna. Ami a négy városi levéltárat illeti, a bizottság a helyi önkormányzatok hatáskörében kívánta tartani őket, és azzal érvelt, hogy létesítésük az adott önkormányzat önálló döntése volt, az állam által történő átvételük esetén viszont az általuk biztosított források elvesznek a levéltárügy számára. Ezeknek a városi levéltáraknak a helyzetét a fenntartásukat biztosító önkormányzatoknak köszönhetően a megyei levéltárakénál általánosságban kedvezőbb volt.

2011–2012-ben kormányzati döntés alapján a közigazgatás nagyarányú átszervezésére került sor, amelynek keretében és eredményeként a megyék addigi feladataik és a hozzájuk rendelt források nagy részét elvesztették, intézményfenntartó szerepük

megszűnt. A kormány 2012. szeptember 30-ával az összes megyei levéltárat beolvasztotta az új Magyar Nemzeti Levéltárba, amelynek központi intézménye az addigi Országos Levéltár lett, a megyei levéltárak pedig, önálló jogi személy státuszukat elveszítve, annak „tagintézményei”. Ez az a gyakorlatban azt jelenti, hogy az iratok őrzésével, valamint a megyei iratképzőkel kapcsolatos szakmai feladataik megmaradtak, e feladatokhoz azonban a Nemzeti Levéltár költségvetésének keretei között rendelnek erőforrásokat, a tagintézmények vezetőit a Nemzeti Levéltár főigazgatója nevezi ki az illetékes miniszter egyetértésével. Csupán Budapest Főváros Levéltára és a négy városi levéltár működik továbbra is önkormányzati intézményként.

A területi levéltárak és a helyi társadalom

Az utóbbi két évtized során a területi és helyi levéltárak komoly erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy történeti és archivisztikai kutatásokat végző intézményekként érdemben előmozdítsák a helyi és regionális történeti ismeretanyag gyarapodását, terjesztését, a helyi identitás erősítését. A Magyar Nemzeti Levéltár tagintézményeiként eltöltött első két év után a megyei levéltárosok e szerepértelmezése nem változott érzékelhető módon, s továbbra is a fenti szakmai küldetést teljesítik. A jelek szerint a tagintézményi státusz ad némi lehetőséget a korábbi évtizedek során kialakított egyedi intézményi profil sajátos értékeinek megőrzésére. Az egyes intézmények a már kitaposott utakon tovább haladva folytathatják az innovatív kezdeményezéseiket a helyi társadalom irányában, a csak náluk rendelkezésre álló tudás és szakértelem hasznosításával létrehozott partneri kapcsolataikra alapozva.

2011-től a különböző levéltárak nyilvános rendezvényeit összeköti a Nemzeti Kulturális Alap által támogatott Nyitott Levéltárak programsorozat. Ennek köszönhetően az érdeklődők egy közös felületen – nyomtatott programfüzet, illetve weboldal – keresztül kaphatnak információt többek között a konferenciákról, kiállításokról, ünnepi rendezvényekről, előadásokról, gyermekprogramokról. A területi és önkormányzati levéltárak egyre intenzívebben kapcsolódnak be a Múzeumok Éjszakája és a Kutatók Éjszakája eseménysorába. Ezekben a résztvevők csoportos vezetések, előadások, interaktív játékok és egyéb lehetőségek révén nyerhetnek bepillantást a levéltárak mindennapi munkájának azokba a részleteibe is, amelyek egyébként nem nyilvánosak. Néhány megyei és városi levéltár vezető szerepet játszik az elmúlt évek során kifejlesztett levéltárpedagógiai programokban, ami manapság a szakmai munka egy új területének is tekinthető. A megyei levéltárak által évente rendezett Levéltári Napok remek lehetőséget biztosítanak a kollégáknak és kutatóknak, hogy bemutassák legújabb kutatási eredményeiket az érdeklődők számára.

A helyi emlékezeti kultúra színvonalas ápolásának jó példája a Veszprém Megyei Levéltár által 2010-ben útjára bocsátott Veszprémi Kaleidoszkóp projekt. A mintegy 60 ezres lélekszámú, gazdag történelmi múlttal bíró dunántúli megyeszékhelyet nagy mértékben érintette és átfőrdőlt a szocialista iparosítás. A levéltár azzal fordult a helybeliekhez, hogy adják kölcsön digitalizálás céljából a birtokukban lévő, az 1970 előtti Veszprémről készült fényképeiket. Az erre vállalkozókkal pedig interjúkat készítettek, s Veszprémi Történeti Szalon címmel nyilvános beszélgetéssorozatot is szerveztek, amelynek keretében megidéztek az idők folyamán eltűnt színhelyeket, intézmé-

nyeket, embereket. A digitalizált fotók és a történeti szalon összejövetelein rögzített beszélgetések a levéltár honlapjánis közzétették. A beszélgetések során feltáruló emlékek a mindennapi élet színtereire éppúgy vonatkoznak, mint például a város szocialista építőipari nagyvállalatára, amely sokak számára munkát és az élet keretét jelentette hosszú időn át, továbbá meghatározó jelentőséggel bírt a városi táj átalakulása szempontjából is. A beszélgetések során megelevenedő emlékek döntő jelentőséggel bírnak a levéltárban őrzött írott források jobb megértése szempontjából is. A Veszprémi Kaleidoszkóp könyvsorozat első kötete fényképek, személyes visszaemlékezések és levéltári iratok segítségével kelti életre a város egyik, a szocialista időszakban teljesen eltűnt negyedét, ahol ma már hatalmas lakótelep található. Az ily módon előkerült fotóanyagot a közterületeken, illetve sokak által látogatott közintézményekben felállított időszaki kiállításokon is bemutatták, nem beszélve az internetes felületekről. Három esztendő munkájának eredményeként 102 adományozó 6700 fényképét digitalizálták, 905 interjú készült, ami komolyan hozzájárulhatott ahhoz, hogy a levéltárat a lakosság is elismert emlékezeti intézményként tartsa számon.

A Nógrád Megyei Levéltár székhelye, a 36 ezres lakosú Salgótarján a 19. század közepén a szénbányászat és a nehézipar jóvoltából indult el az urbanizációs fejlődés útján. A város az 1960–70-es években nyerte el mai arculatát, amikor a belváros teljes átépítése során nagylakótelepek nőttek ki a földből. Majd a szocialista állami nagyipar felszámolását követően mind a város, mind a régió válsághelyzetbe került, s a hanyatlás képét mutatta. Az itteni megyei levéltár számára a közvélemény érdeklődésének felkeltésére a 20. század második felének „elsüllyedt világával” való szembenézés: a szocialista korszak és az 1956-os forradalom eseményei kínáltak különösen jó lehetőséget. Jó példa erre a „Nógrádi motoros krónika” projekt. Negyven esztendővel ezelőtt még nem volt általános az autóbirtoklás, a fiatalok számára az 1960-as ’70-es években inkább a motorbicikli volt a szabadság és a mobilitás szimbóluma. 2008-ban egy magángyűjtemény anyagából Balassagyarmaton rendezett kiállítás irányította rá a témára a figyelmet. A levéltár a lakossághoz fordult, hogy begyűjtse a motorozás írott és képi emlékeit. Az összegyűlt gazdag anyagból azután tematikus blogot szerkesztettek, amely fotók, poszterek, nyomtatványok és iratok tükrében hozza közel a korabeli motorozás világát (<http://motoroskronika.blogspot.hu/>).

A trianoni békediktátum következtében a történeti vármegyéket államhatárok vágta ketté, ami azt eredményezte, hogy proveniencia szempontjából szorosan összetartozó irategyüttesek ma megosztva, elszórva, sokszor nagyon eltérő rendszerben kezelve találhatók meg különböző országok levéltáraiban. Az írott források azonban a Kárpát-medencében élő valamennyi nép közös levéltári hagyatékát képezik, ezért bír döntő jelentőséggel, hogy a régió országai szorosan együttműködjenek a múlt bármely időszakát érintő kutatás esetében. Jól érzékelteti a határközi kapcsolatok jelentőségét, hogy a mai 19 megyéből 14 érintkezik az államhatárral. Ezért a megyei levéltárak többsége szoros kapcsolatot ápol a szomszéd ország határmenti régiójának rokon intézményeivel és munkatársaival. A Szlovákiával, Ukrajnával és Romániával is határos Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye levéltára például már mintegy két évtizede nemzetközi esemény rangjára emelte évenként megrendezett levéltári napját, amelynek középpontjában a közös múlt áll. Rendszeresen hívnak vendégelőadókat a szomszédos orszá-

gokból, és a programban gyakran helyet kap az országhatárt átlépő szakmai kirándulás, kihelyezett ülészak. Nógrád Megye levéltára a szlovákiai Füleki Vármúzeummal közösen valósított meg határon átnyúló együttműködési projektet az Európai Unió keretprogramjának támogatásával. A vegyes lakosságú régió két községének (Legénd és Ragyolc) múltját, helyi társadalmainak sorsát derítik fel a szlovák-magyar határ mindkét oldalán. Az ennek eredményeként létrehozott weboldal nem csupán az érintett két községre vonatkozó iratokat, fényképeket és interjúkat teszi hozzáférhetővé, de azokat a szélesebb körű történeti információkat is, amelyek segítenek mindezt a magyar-szlovák közös múlt összefüggéseiben elhelyezni (<http://www.nogradhistoria.eu>).

Nem hagyható említés nélkül az együttműködés egy különleges esete sem. A Somogy Megyei Levéltár munkatársai 2001-től fogva közreműködtek a horvátországi Rijekai Állami Levéltárban a Magyar Királyi Tengerészeti Hatóság (1870–1918) iratainak rendezésében és a szükséges segédletek elkészítésében. Fiume a magyar korona *corpus separatum*-át képezte, ennél fogva az itt őrzött iratok a magyar történelem fontos forrásai – arról nem is szólva, hogy az ügyiratok túlnyomó része magyar nyelven íródott. A horvát–magyar együttműködésben végzett munka – jóllehet a Nemzeti Kulturális Alap támogatta – helyi kezdeményezés és szervezés eredménye volt. Budapest Főváros Levéltára szintén kiveszi a részét a kárpát-medencei szakmai együttműködésből. A digitalizálás és adatbázisépítés gazdag tapasztalataira támaszkodva szervez továbbképzéseket a szomszédos országokban dolgozó magyar és magyarul tudó levéltárosok számára. Ennek kettős célja, hogy a kollégák korszerű ismeretekkel legyenek felvértezve, egyben együttműködésre kész szakmai közösség is kialakuljon.

A Magyar Nemzeti Levéltárba történt integráció az ország legtöbb településének iratait is őrző megyei levéltárak számára tevékenységük új keretét teremtette meg, de remélhetjük, hogy a továbbiakban is fenntartják és erősítik a helyi és regionális identitás és történeti ismeretek elmélyítésében játszott eddigi fontos szerepüket.

HABSBURG OTTÓ HAGYATÉKA BUDAPESTRE KÖLTÖZIK

A jövőben Budapesten fogják kezelni Habsburg Ottó hagyatékát – jelentette az Ö1 osztrák közszolgálati rádió, amelynek értesülését az utolsó Habsburg trónörökös fia, Habsburg György is megerősítette az APA osztrák hírügynökségnek. Az Ö1 szerint a döntés Orbán Viktor miniszterelnökkel folytatott megbeszélések eredményeként jött létre. A 2011-ben elhunyt politikus, közíró, európai parlamenti képviselő, egykori trónörökös archívuma, amelyet átalakítási munkálatok után a budapesti várban helyeznek el, várhatóan 2018-tól lesz látogatható. A hagyaték mindazonáltal a Habsburg család tulajdonában marad.

Már régóta folynak tárgyalások a hagyaték sorsáról. Médiaértesülések szerint az Osztrák Állami Levéltár (Österreichische Staatsarchiv) is küzdött azért, hogy Habsburg Ottó hagyatéka hozzá kerüljön. Szóba került az is, hogy a Bécestől néhány kilométerre északra fekvő Klosterneuburg településen található apátságban helyezik el az archívumot. Emiatt a Habsburg család megbeszéléseket is folytatott az Alsó-Ausztria tartomány illetékeseivel, azonban a tárgyalások több mint két évig húzódtak anélkül, hogy felvázolták volna a konkrét megvalósítás tervét. Az Ö1 rádió által idézett dokumentum, vagyis a Habsburg család állásfoglalása szerint a magyar kormányfővel 2016 elején kezdődtek megbeszélések, amikor felvetették Habsburg Ottó hagyatékának magyarországi elhelyezését.

A magyar parlament októberben fogadta el azt a törvényjavaslatot, amelynek alapján létrejöhet a Habsburg Ottó hagyatékát gondozó alapítvány.

Az APA osztrák hírügynökség beszámolója megjegyzi: Habsburg Ottónak különösen szoros kapcsolata volt Magyarországgal, és a nyelvet is jól beszélte. “Testben osztrák, de lélekben magyar vagyok” – idézték szavait.

Habsburg Ottó, az utolsó magyar király IV. Károly (I. Károly osztrák császár) legidősebb fia 2011-ben halt meg, testét a kapucinus rend bécsi belvárosi kriptájában helyezték örök nyugalomra, szívét pedig külön urnában a pannonhalmi Főapátság altemplomában helyezték el.

MTI